

SUMMARY / ZUSAMMENFASSUNG / ΠΕΡΙΛΗΨΗ

DEFENSE OF THE TERRITORY

Defense of the Territory is the first archaeological and historical study devoted to the ancient fortifications of Eretria's territory. The book seeks to understand why the Eretrians built defensive structures in their *chora* and, more generally, why some Greek city-states invested so heavily in fortifications within their own territories.

The extant research on the fortifications of the Greek countryside has mostly focused on their defensive characteristics, taking for granted that their construction was determined by historical events. Rural fortifications are, thus, deemed to fulfill mainly military and strategic roles, such as the control of roads, defiles, and borders. This blinkered approach has reduced rural fortifications to mere "fortresses" or networks of fortresses, even when such fortifications surrounded a settlement; moreover, such an approach has led scholars to believe that the erection of fortifications drove civilians out, whereas these fortifications were, in fact, built to protect the civilian population. In sum, the prevailing opinion has overlooked the socio-economic reasons for the building of fortifications. The aim of my book *Defense of the Territory* is to reverse this trend and to propose broader strategies for the study of the rural fortifications of the Greek world.

The Eretrian corpus numbers thirty-five rural fortifications, of which thirty were occupied mostly in the Classical and Hellenistic periods. Basing myself on the excavation and mapping of the most impressive remains that I undertook in 2004, I have identified four types of walls: fortified settlements, military fort and fortresses, isolated towers, and rubble enceintes. Fortified settlements outnumber fortresses; most walls were, then, built to defend existing rural settlements.

The next step of my work was to survey every known archaeological site situated between Chalkis and Karystos. At a macro-geographical level, I studied the fortifications in relation to the *asty*, the agricultural surface, the borders, and the road network. At a micro-geographical level, I studied the distribution of fortifications in each of the five districts (*choroi*) and in several micro-regions. My survey reveals that most fortifications are situated in the interior of the *chora*, not along its borders, and that they do not control or block invasion routes. Military or strategic imperatives alone cannot

account for the distribution of fortifications in the Eretriad; other factors must have played an equal, if not more decisive, role. A significant part of my work is an attempt to define these hitherto disregarded factors.

Defense of the Territory is divided into two parts. The first part focuses on the territory of Eretria (called the "Eretriad"), its geographical setting, its successive settlements, and the exploitation of its soils. The second focuses on the Eretriad's rural fortifications, their distribution, and analysis.

Chapter I presents the geography of the Eretrian territory, describing its main geological characteristics, highlighting central and southern Euboea's great geological diversity, and tackling its geomorphological and ecological evolution from Antiquity to the present.

Chapter II briefly deals with the political organization of the Eretriad in the late Classical and early Hellenistic period. The *chora* comprised some 60 demes, which were divided into five districts (*choroi*). Every deme belonged to one of the six Eretrian tribes, a hierarchy reminiscent of an older (late Archaic?) system. Chapter II also surveys the organization and contingents of the Eretrian army.

Chapter III examines the Eretriad's rural settlement pattern. An archaeological map records all known archaeological sites located between Chalcis and Northern Karystia (see **catalogue of sites**, 295–337). Produced some fifty years after the British School's survey of the island, the present map is the most up-to-date gazetteer for central and southern Euboea, listing hundreds of sites divided into some 200 main entries. My survey has enabled me to identify and locate some sixty Eretrian demes, known to us from inscriptions, and to analyze the interaction between rural settlements and fortifications.

Chapter IV proposes to delineate Eretria's borders on the ground. Physical borders are often neglected in border studies, yet only borders can map out the limits of a *polis*'s political authority, and, where fortifications survive, establish whether some of them belong to Eretria or to its neighbors. I present a new method for positioning borders on the ground, based on landscape archaeology.

Chapter V offers the first study of the network of roads of the Eretriad. My inventory of roads and paths – based on old

maps, travelers' notes, oral testimonies in villages, and archaeological surveys – shows that Eretria's main communication axis was between Chalkis and Karystos. It also uncovers dozens of paths linking demes to isolated settlements.

Chapter VI, which concludes Part I, offers a recapitulation of the evolution of settlements, of the sizes of rural demes and of the relationship between settlements and cultivable surfaces. It also tackles the issue of rural demography. Eretria's exceptionally rich epigraphic record reveals that some 2'500 free male citizens were scattered over the territory, the equivalent of a supposed free population of more than 6000 individuals (men, women, and children) – a phenomenon for the territory of a Greek city. Chapter VI ends with a computation of the land available for agriculture and an estimate of Eretrian grain production. These enquiries combine to indicate that rural fortifications were built and occupied at times when civilian occupation and agricultural exploitation peaked.

Part II focuses on the description and the analysis of rural fortifications partly through a historiographical survey of Greek military architecture and, more specifically, of rural fortifications (**chapter VII**).

Chapter VIII, the longest and the most technical, examines the location and building of every fortification. A chronology is suggested for each fortified site, based on surface pottery and, on two occasions, on excavations. Chapter VIII also examines the functions of the fortifications in the light of their topography and of their proximity to other sites, to cultivable surfaces, and to communication axes.

Chapter IX classifies the sites under the categories of fortresses, fortified settlements and deme-centers, rubble forts, and isolated towers. Next, a chronology suggests that the fortified settlement and fortresses were built progressively, from the fourth century BC onwards.

Chapter X attempts to understand the roles of Eretria's rural fortifications and their respective relations to the *polis*, districts, and micro-regions. As in neighboring Attica, most fortifications were built around settlements. Eretrian fortifications were not concentrated along the borders; they did not "control" roads entering the territory; and they did not form a "network" closing the borders of the Eretriad. Fortifications were built to protect important settlements and the people working the land. One of the main incentives behind the erection of these fortifications was then, clearly, an economic one. Fortifications ensured yearlong shelter for agricultural products. They also acted as shelters for the local population during evacuation — as in times of invasion. During the latter, rural fortifications served as small regional military centers, from which the residing citizen-hoplites and cavalrymen could launch their counterattacks. The first fortified settlements were built at eighteen kilometers distance from the *asty*; more appeared at roughly regular intervals inside the *chora*. They acted

as urban city-walls, on a much smaller scale. The Eretriad was one of the largest *chorai* in the Greek world, and the inhabitants living far away from the town felt the need to build walls as well.

The rural settlements remained local strongholds for centuries. After the disappearance of the *polis* in the Late Roman period, the Byzantines and the Franks occupied some of these settlements; later, the Venetians transformed some of them into castles, only to be stormed by the Ottomans during the latter's conquest of Euboea.

Translation: Sylvian Fachard

VERTEIDIGUNG DES TERRITORIUMS

Verteidigung des Territoriums ist die erste archäologische und historische Studie, die den antiken Befestigungen des Territoriums von Eretria gewidmet ist. Ziel der Abhandlung ist zu ermitteln, warum die Eretrier Verteidigungsstrukturen in ihrer *chora* errichteten, und auf allgemeinerer Ebene, warum manche griechische Stadtstaaten so stark in Befestigungswerke innerhalb ihres eigenen Territoriums investierten.

Die bisherige Forschung zu Befestigungen des griechischen ländlichen Raums ist meist auf deren Verteidigungscharakteristika fokussiert und setzt voraus, dass ihre Errichtung von historischen Ereignissen bestimmt wurde. Die Rolle ländlicher Befestigungen wird daher vor allem in ihren militärischen und strategischen Zwecken gesehen, wie z.B. der Kontrolle von Straßen, Pässen und Grenzen. Diese engstirnige Herangehensweise hat ländliche Befestigungsbauten auf reine „Festungen“ oder Netzwerke von Festungen reduziert, selbst wenn sie eine Siedlung umgaben. Darüber hinaus hat ein solches Vorgehen bei Forschern zu der Annahme geführt, dass die Errichtung von Befestigungswerken Zivilisten verdrängt habe, während sie in Wirklichkeit jedoch zum Schutz der Zivilbevölkerung erbaut wurden. Insgesamt gesehen, hat die lange vorherrschende Meinung die sozio-ökonomischen Gründe für den Bau von Befestigungen missachtet. Das Ziel meines Buches *Verteidigung des Territoriums* ist es, diesen Trend umzukehren und breiter angelegte Strategien für das Studium ländlicher Befestigungen der griechischen Welt anzubieten.

Eretrias Korpus zählt 35 ländliche Befestigungswerke, von welchen 30 hauptsächlich in klassischer und hellenistischer Zeit genutzt wurden. Basierend auf meinen im Jahr 2004 unternommenen Ausgrabungen und Vermessungen der wichtigsten Strukturen konnte ich vier Typen von Bauten identifizieren: befestigte Siedlungen, militärische Kastelle und Festungen, isolierte Türme und Feldsteinmauern. Die Zahl von befestigten Siedlungen überwiegt die von Festungen; die meisten Mauern wurden also zur Verteidigung existierender ländlicher Siedlungen erbaut.

Der nächste Schritt meiner Arbeit war die Überprüfung aller bekannten archäologischen Stätten zwischen Chalkis und Karystos. Auf einer makro-geographischen Ebene habe ich die Befestigungen in Beziehung zur *asty*, zur landwirtschaftlichen Fläche, zu den Grenzen und dem Wegesystem analysiert, auf mikro-geographischer Ebene die Verteilung von Befestigungsbauten in jedem der fünf Distrikte (*choroi*) und in mehreren Mikroregionen. Meine Untersuchung zeigt, dass die meisten Befestigungen im Innern der *chora* liegen, nicht etwa entlang ihrer Grenzen, und dass sie keine Invasionsrouten kontrollierten oder blockierten. Militärische oder strategische Notwendigkeiten allein können daher nicht als Gründe für die Verteilungsmuster von Befestigungswerken im Territorium Eretrias erhalten, andere Faktoren müssen eine mindestens ebenso große, wenn nicht gar entscheidendere Rolle gespielt haben. Ein bedeutender Teil meiner Arbeit ist dem Versuch gewidmet, diese bisher missachteten Faktoren zu definieren.

Verteidigung des Territoriums ist in zwei Teile gegliedert. Der erste Teil nimmt das Territorium von Eretria, genannt die „Eretrias“, in Augenschein, seine geographische Situation, seine aufeinanderfolgenden Siedlungen und die Nutzung seines Bodens. Der zweite Teil ist auf die ländlichen Befestigungen der Eretrias, ihre Verteilung und Analyse fokussiert.

Kapitel I präsentiert die Geographie des eretrischen Territoriums, indem seine geologischen Hauptcharakteristika beschrieben, die große geologische Vielfalt Zentral- und Südeuböas herausgestellt und seine geomorphologische und ökologische Entwicklung von der Antike bis in die Gegenwart in Augenschein genommen werden.

In **Kapitel II** wird die politische Organisation der Eretrias in der spätclassischen und hellenistischen Periode kurz behandelt. Die *chora* beinhaltet etwa 60 Deme, die in fünf Distrikte (*choroi*) gegliedert waren. Jede Deme gehörte zu einem der sechs eretrischen Stämme, eine Hierarchie, die ein älteres (spätarchaisches?) System durchscheinen lässt. Weiterhin werden in Kapitel II die Organisation und die Kontingente der eretrischen Armee betrachtet.

Kapitel III ist der Untersuchung des ländlichen Siedlungsmusters der Eretrias gewidmet. Eine archäologische Karte führt alle bekannten archäologischen Stätten zwischen Chalkis und der nördlichen Karystia auf (s. den **Ortskatalog**, 295–337). Etwa 50 Jahre nach der Kartierung der Insel durch die *British School at Athens* erstellt, bildet die vorgelegte Karte das aktuellste Verzeichnis für Zentral- und Südeuböa, das hunderte von Stätten, gegliedert in ca. 200 Haupteinträge, aufführt. Durch meine Untersuchungen konnte ich etwa 60 eretrische Deme, die uns von Inschriften her bekannt sind, identifizieren und lokalisieren sowie die Interaktion zwischen ländlichen Siedlungen und Befestigungen analysieren.

In **Kapitel IV** wird ein Vorschlag für die Verortung der Grenzen Eretrias am Boden unterbreitet. Physische Grenzen werden in Grenzstudien oft vernachlässigt, jedoch kann man nur anhand von Grenzen die Reichweite der politischen Autorität einer Polis messen und im Falle von erhaltenen Befestigungen für manche von ihnen entscheiden, ob sie zu Eretria oder zu seinen Nachbarn gehörten. Ich stelle hier eine neue, auf Landschaftsarchäologie basierende Methode der Grenzlokalisierung im Gelände vor.

In **Kapitel V** wird die erste Studie zum Wegenetz der Eretrias geboten. Mein Inventar von Wegen und Pfaden – basierend auf alten Karten, Notizen von Reisenden, mündlichen Zeugnissen aus Dörfern und auf archäologischen Surveys – zeigt, dass Eretrias Hauptkommunikationsachse zwischen Chalkis und Karystos lag. Ebenfalls werden dutzende von Pfaden aufgezeigt, die Deme mit abgelegenen Siedlungen verbanden.

Kapitel VI, das den ersten Teil des Buches abschließt, bietet eine Rekapitulation der Entwicklung von Siedlungen, der Größen ländlicher Deme und der Beziehung zwischen Siedlungen und kultivierbaren Flächen. Auch das Thema der ländlichen Demographie wird hier behandelt. Eretrias außergewöhnlich reiche epigraphische Aufzeichnungen machen deutlich, dass etwa 2.500 freie männliche Bürger über das Territorium verteilt waren, was einer freien Bevölkerung von schätzungsweise 6000 Personen (Männern, Frauen und Kindern) gleichkommt – ein wirkliches Phänomen für das Territorium einer griechischen Stadt. Kapitel VI wird mit einer Berechnung der für Landwirtschaft verfügbaren Bodenfläche und einer Schätzung der Getreideproduktion Eretrias abgeschlossen. Diese Untersuchungen zusammengenommen zeigen auf, dass ländliche Befestigungen zu einer Zeit errichtet und genutzt wurden, als zivile Besiedlung und landwirtschaftliche Produktion auf dem Höhepunkt waren.

In Teil II steht die Beschreibung und Analyse ländlicher Befestigungen im Mittelpunkt, zum Teil mittels einer historiographischen Untersuchung griechischer Militärarchitektur und insbesondere ländlicher Befestigungen (**Kapitel VII**).

Kapitel VIII, das längste und technischste in seiner Ausrichtung, analysiert die Lage und die Konstruktion jeder einzelnen Befestigung. Für jeden befestigten Ort wird ein zeitlicher Ansatz vorgeschlagen, der auf Oberflächenkeramik und bei zwei Beispielen auf Ausgrabungen basiert. Ebenfalls untersucht Kapitel VIII die Funktionen der Befestigungen im Lichte ihrer Topographie und ihrer Nähe zu anderen Orten, kultivierbaren Flächen und Kommunikationsachsen.

In **Kapitel IX** werden die Stätten mit Hilfe der Kategorien Festungen, befestigte Siedlungen und Demezentren, Bruchsteinfestungen und isolierte Türme klassifiziert. Als nächstes wird anhand eines Chronologievorschlags die These aufgestellt, dass die befestigten Siedlungen und Festungen aufeinanderfolgend vom 4. Jh. v. Chr. an errichtet wurden.

Kapitel X versucht die Rolle von Eretrias ländlichen Befestigungen und ihre jeweiligen Beziehungen zur *polis*, zu Distrikten und Mikroregionen herauszuarbeiten. Wie im benachbarten Attika wurden die meisten Befestigungen um Siedlungen herum errichtet. Eretrische Befestigungen waren nicht entlang der Grenzen konzentriert, sie „kontrollierten“ keine in das Territorium hinein führenden Straßen und bildeten auch kein „Netzwerk“, das die Grenzen der Eretrias abspernte. Befestigungen wurden zum Schutz bedeutender Siedlungen und der das Land bestellenden Leute errichtet. Eines der Hauptmotive der Errichtung dieser Befestigungen war daher ganz klar ökonomischen Charakters. Befestigungen sicherten jahrelangen Schutzraum für landwirtschaftliche Produkte. Sie boten ebenfalls einen Unterschlupf für die lokale Bevölkerung im Evakuierungsfall, wie beispielsweise in Zeiten einer Invasion. Während letzterer dienten ländliche Befestigungen auch als kleine, regionale militärische Zentren, von welchen die anwohnenden Bürger-Hopliten und Kavalleristen ihre Gegenattacken lancieren konnten. Die ersten befestigten Siedlungen wurden in 18 Kilometern Entfernung von der *asty* errichtet; weitere erschienen in ungefähr regelmäßigen Abständen innerhalb der *chora*. Sie stellten urbane Stadtmauern in viel kleinerem Maßstab dar. Die Eretrias war eine der größten *chorai* in der griechischen Welt, und die weit von der Stadt entfernt lebenden Bewohner fühlten die Notwendigkeit, sich ebenfalls Schutzmauern zu errichten.

Die ländlichen Befestigungen blieben für Jahrhunderte lokale Bollwerke. Nach der Auflösung der *polis* in der spätrömischen Zeit besetzten die Byzantiner und Franken einige dieser Siedlungen; später wandelten die Venezianer manche von ihnen in Kastelle um, die erst von den Osmanen während ihrer Eroberung Euböas eingenommen werden konnten.

Übersetzung: Silke Müth

ΑΜΥΝΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

Η *Άμυνα της Επικράτειας* είναι η πρώτη αρχαιολογική και ιστορική μελέτη αφιερωμένη στις αρχαίες οχυρώσεις της ερετριακής επικράτειας. Το βιβλίο προσπαθεί να κατανοήσει το λόγο, για τον οποίο οι Ερετριείς προέβησαν σε αμυντικές κατασκευές εντός της *χώρας* τους και, γενικότερα, γιατί κάποιες πόλεις-κράτη επένδυσαν τόσο πολύ στα οχυρωματικά έργα εντός της επικράτειάς τους.

Η μέχρι τώρα έρευνα για τις οχυρώσεις στην ελληνική ύπαιθρο έχει, κατά κύριο λόγο, εστιάσει στα αμυντικά χαρακτηριστικά τους, θεωρώντας ως δεδομένο ότι η κατασκευή τους καθορίστηκε από ιστορικά γεγονότα. Έτσι, οχυρώσεις σε αγροτικές περιοχές εκλαμβάνονται ότι ικανοποιούσαν στρατιωτικούς και στρατηγικούς σκοπούς, όπως ο έλεγχος οδών, περασμάτων και συνόρων. Αυτή η μυωπική προσέγγιση έχει υποβαθμίσει τις οχυρώσεις σε αγροτικές περιοχές

σε απλά οχυρά ή δίκτυα οχυρών, ακόμη και όταν αυτές περιέβαλλαν έναν οικισμό. Επιπλέον, αυτή η αντίληψη οδήγησε τους ειδικούς να πιστέψουν ότι η ανέγερση οχυρώσεων εκτόπιζε τους πολίτες, ενώ, στην πραγματικότητα, αποσκοπούσε στην προστασία αυτού του πληθυσμού. Στόχος της μελέτης μου *Άμυνα της Επικράτειας* είναι να αναστρέψω αυτήν την ερμηνευτική τάση και να προτείνω μια ευρύτερη μέθοδο για τη μελέτη των αγροτικών οχυρώσεων στον ελληνικό κόσμο.

Το ερετριακό σύνταγμα περιλαμβάνει τριάντα πέντε χωρικές οχυρώσεις, διασκορπισμένες στην ερετριακή *χώρα*, από τις οποίες οι τριάντα ήταν ενεργές κατά κλασική και ελληνιστική περίοδο. Βάσει των ανασκαφών και της αποτύπωσης των εντυπωσιακότερων καταλοίπων, τις οποίες διεκπεραίωσα το 2004, διακρίνω τέσσερα είδη οχυρώσεων: τειχισμένους οικισμούς, στρατιωτικά οχυρά και φρούρια, μεμονωμένους πύργους και περιβόλους με ξηρολιθική τοιχοδομία (*λογάδην*). Οι τειχισμένοι οικισμοί είναι περισσότεροι από τα οχυρά. Επομένως, τα περισσότερα τείχη υψώθηκαν για την προστασία αγροτικών οικισμών.

Το επόμενο βήμα των εργασιών μου ήταν η επιφανειακή έρευνα όλων των γνωστών αρχαιολογικών θέσεων μεταξύ Ερέτριας και Καρύστου. Σε μακρο-γεωγραφικό επίπεδο, μελέτησα τις οχυρώσεις σε σχέση με το ύψυ, την καλλιεργούμενη επιφάνεια, τα σύνορα και το οδικό δίκτυο. Σε μικρο-γεωγραφικό επίπεδο, εξέτασα την κατανομή των οχυρώσεων σε κάθε μία από τις πέντε αρχαίες περιφέρειες (*χώρους*) και σε αρκετές μικρότερες περιοχές. Η έρευνά μου έδειξε ότι οι περισσότερες βρίσκονται στα ενδότερα της *χώρας* και όχι στα όριά της και δεν ελέγχουν ή εμποδίζουν διόδους εισβολών. Στρατιωτικές ή στρατηγικές παράμετροι απ' εαυτών δεν αρκούν για να ερμηνευθεί η χωροθέτηση των οχυρώσεων στην επικράτεια της Ερετίας. Άλλοι παράγοντες πρέπει να έχουν παίξει ένα ισοδύναμο, αν όχι αποφασιστικότερο ρόλο. Ένα σημαντικό τμήμα της εργασίας μου συνιστά η προσπάθεια να καθορίσω αυτούς τους μέχρι τώρα παραμελημένους παράγοντες.

Η *Άμυνα της Επικράτειας* διαιρείται σε δύο μέρη. Το πρώτο τμήμα επικεντρώνεται στην επικράτεια της Ερέτριας (ονομαζόμενη στην αρχαιότητα *Έρετριάς*), στη γεωγραφία της, τους διαδοχικούς οικισμούς και την εκμετάλλευση του εδάφους της. Το δεύτερο ασχολείται με τις οχυρώσεις των αγροτικών περιοχών, τη διασπορά τους και την ανάλυση της φυσιογνωμίας τους.

Το *Κεφάλαιο I* παρουσιάζει τη γεωγραφία της ερετριακής επικράτειας με περιγραφή των κύριων γεωλογικών χαρακτηριστικών της, δίνει έμφαση στη γεωλογική διαφορετικότητά της και εξετάζει τη γεωμορφολογική και οικολογική ανάπτυξή της από την αρχαιότητα έως σήμερα.

Το *Κεφάλαιο II* ασχολείται σύντομα με την πολιτική οργάνωση της Ερετριάδος κατά την ύστερη κλασική και την πρώιμη ελληνιστική περίοδο. Η *χώρα* περιελάμβανε

περίπου 60 δήμους, οι οποίοι απάρτιζαν πέντε περιφέρειες (χώρους). Κάθε δήμος υπαγόταν σε μία από τις έξι ερετρι-ακές φυλές, ιεραρχία, η οποία παραπέμπει σε ένα αρχαιότερο (υστεροαρχαϊκό;) σύστημα. Στο Κεφάλαιο II επίσης γίνεται επισκόπηση της οργάνωσης και των τμημάτων του ερετριακού στρατού.

Το Κεφάλαιο III εξετάζει την κατανομή των αγροτικών οικισμών. Ένας αρχαιολογικός χάρτης καταγράφει όλες τις γνωστές αρχαιολογικές θέσεις μεταξύ Χαλκίδος και βόρειας Καρυστίας (βλ. *κατάλογο των θέσεων*, στο Παράρτημα, 295–337). Πενήντα χρόνια μετά από την επιφανειακή έρευνα του νησιού από τους Βρεταννούς, ο νέος χάρτης είναι ο πιο επικαιροποιημένος Άτλας για την κεντρική και νότια Εύβοια, με εκατοντάδες θέσεων επιμερισμένες σε περίπου 200 κύρια λήμματα. Η έρευνά μου ταύτισε και εξακρίβωσε τη θέση περίπου 60 ερετριακών δήμων, γνωστών από επιγραφές, και αναλύει την αλληλεπίδραση μεταξύ αγροτικών οικισμών και οχυρώσεων.

Το Κεφάλαιο IV αποπειράται να χαράξει τα όρια της Ερέτριας επί του εδάφους. Φυσικά όρια συχνά δε λαμβάνονται υπ' όψιν σε μελέτες συνόρων, αν και μόνο τα σύνορα μπορούν να καθορίσουν τα όρια της πολιτικής δικαιοδοσίας μιας πόλης. Όπου, μάλιστα, σώζονται οχυρώσεις, είναι αποφασιστικές εάν ανήκουν στην Ερέτρια ή τους γείτονές της. Παρουσιάζω μια νέα μέθοδο για την παρακολούθηση των συνόρων επί του εδάφους, στηριζόμενος στην αρχαιολογία του τοπίου.

Το Κεφάλαιο V είναι η πρώτη συμβολή για το οδικό δίκτυο της Ερετριάδος. Ο κατάλογός μου για τους δρόμους και τα μονοπάτια –βασιζόμενος σε παλαιούς χάρτες, σημειώσεις περιηγητών, προφορικές μαρτυρίες σε χωριά και αρχαιολογικές έρευνες– δείχνει ότι ο κύριος άξονας επικοινωνίας της Ερέτριας ήταν η οδός μεταξύ Χαλκίδας και Καρύστου. Επιπλέον, αποκαλύπτει δεκάδες μονοπατιών, τα οποία συνδέουν δήμους με απομονωμένους οικισμούς.

Το Κεφάλαιο VI, το οποίο ολοκληρώνει το Μέρος I, προσφέρει μια ανακεφαλαίωση της εξέλιξης των οικισμών, των μεγεθών των αγροτικών δήμων και τη σχέση μεταξύ οικισμών και καλλιεργούμενων περιοχών. Αντιμετωπίζει επίσης το ζήτημα της αγροτικής δημογραφίας. Το πλούσιο επιγραφικό υλικό από την Ερέτρια αποκαλύπτει ότι περί τους 2.500 ελεύθεροι, άρρενες πολίτες ήταν διασκορπισμένοι στο έδαφος της, αριθμός ο οποίος αντιστοιχεί σε περισσότερα από 6.000 ελεύθερα άτομα (άνδρες, γυναίκες, παιδιά) –ένα σπάνιο φαινόμενο για την επικράτεια μιας ελληνικής πόλης. Το Κεφάλαιο VI καταλήγει με έναν υπολογισμό της γης για την αγροτική οικονομία και μια εκτίμηση της ερετριακής παραγωγής σε σιτηρά. Αυτές οι έρευνες συνδυαζόμενες δείχνουν ότι οι αγροτικές οχυρώσεις ανεγέρθηκαν και λειτούργησαν, όταν οι εγκαταστάσεις των πολιτών και η αγροτική εκμετάλλευση κορυφώθηκαν.

Το Μέρος II επικεντρώνεται στην περιγραφή και την ανάλυση των *χωρικών οχυρώσεων εν μέρει* μέσω της

ιστοριογραφικής επισκόπησης της ελληνικής οχυρωματικής αρχιτεκτονικής και, ιδιαιτέρως, των ίδιων των οχυρώσεων (Κεφάλαιο VII).

Το κεφάλαιο VIII, το μεγαλύτερο και τεχνικότερο όλων, εξετάζει τη θέση και την κατασκευή κάθε οχύρωσης. Χρονολόγηση προτείνεται για κάθε οχυρή θέση, βάσει επιφανειακής κεραμεικής και, σε δύο περιπτώσεις, ανασκαφών. Το Κεφάλαιο VIII εξετάζει επίσης τις λειτουργίες των οχυρώσεων υπό το φως της τοπογραφίας και της γειτνιάσής τους με άλλες θέσεις, καλλιεργούμενες επιφάνειες και άξονες επικοινωνίας.

Το Κεφάλαιο IX εντάσσει τις θέσεις στις κατηγορίες των οχυρών, τειχισμένων οικισμών και κέντρων δήμων, ξηρολιθικών φρουριών και απομονωμένων πύργων. Από τη χρονολόγησή τους προκύπτει ότι οι τειχισμένοι οικισμοί και τα οχυρά κτίστηκαν προοδευτικά, από τον τέταρτο αι. π.Χ. και εξής.

Το Κεφάλαιο X επιχειρεί να κατανοήσει τις λειτουργίες των ερετριακών *χωρικών οχυρώσεων* και των σχέσεών τους με την πόλη, τις περιφέρειες και τις μικρότερες περιοχές. Όπως και στη γειτονική Αττική, οι περισσότερες είχαν κτισθεί γύρω από οικισμούς. Οι οχυρώσεις της Ερετριάδος δεν ήταν συγκεντρωμένες κατά μήκος των συνόρων της. Δεν «έλεγχαν» οδούς, οι οποίες εισέρχονταν στην επικράτεια της. Δεν απάρτιζαν «δίκτυο» για την άμυνα των συνόρων της. Οι οχυρώσεις κτίστηκαν για να προστατευθούν σημαντικοί οικισμοί και οι εργαζόμενοι στους αγρούς. Ένας από τους κύριους λόγους για την ανέγερσή τους, λοιπόν, ήταν ο οικονομικός. Οι οχυρώσεις εξασφάλιζαν την αποθήκευση γεωργικών προϊόντων. Προσφέρονταν επίσης ως καταφύγια για τον τοπικό πληθυσμό με αφορμή την εκκένωση της περιοχής –όπως στις περιπτώσεις εχθρικών εισβολών. Στην τελευταία περίπτωση οι οχυρώσεις αυτές λειτουργούσαν ως περιφερειακά στρατιωτικά κέντρα, από όπου οι πολίτες-οπλίτες και οι ιππείς μπορούσαν να εξαπολύσουν την αντεπίθεσή τους. Οι πρώτοι τειχισμένοι οικισμοί κτίστηκαν σε απόσταση 18 χλμ. από το άστυ. Περισσότεροι δημιουργήθηκαν σε σχετικά κανονικές αποστάσεις εντός της χώρας. Έπαιζαν το ρόλο αστικών τειχών, σε πολύ μικρότερη κλίμακα. Η Ερετριάς ήταν μια από τις μεγαλύτερες χώρες στον ελληνικό κόσμο και οι κάτοικοί της ζώντας μακριά από την πόλη αισθάνονταν την ανάγκη να υψώσουν και τείχη.

Οι αγροτικές οχυρώσεις παρέμειναν τοπικά προπύργια αντίστασης για αιώνες. Μετά την εξαφάνιση της πόλης-κράτους κατά την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο, οι Βυζαντινοί και οι Φράγκοι εγκαταστάθηκαν σε κάποιους από αυτούς τους οικισμούς. Αργότερα, οι Βενετοί μετέτρεψαν μερικούς από αυτούς σε κάστρα, τα οποία εκπορθήθηκαν από τους Οθωμανούς, όταν οι τελευταίοι κατέλαβαν την Εύβοια.

Περίληψη: Πολυξένη Μπούγια